

فهرست مطالب

سخنی با خواننده	۱۵
مقدمه	۱۷

فصل اول: تحلیل سیاسی فاجعه منا

تأثیر بحران‌های داخلی عربستان بر وقوع و مدیریت فاجعه منا <i>عنایت‌الله یزدانی</i>	۲۳
مقدمه	۲۴
۱. ساختار سیاسی حکومت عربستان: بررسی مختصر	۲۵
۲. چهارچوب نظری: بحران و مدیریت بحران	۲۸
۳. بحران‌ها و چالش‌های جامعه عربستان	۳۱
۳-۱. بحران توزیع قدرت	۳۱
۳-۲. بحران جانشینی	۳۴
۳-۳. بحران امنیت	۳۶
۳-۴. بحران ناکارآمدی	۳۷
۳-۵. چالش «وهابیت»	۳۷
۳-۶. چالش رسانه‌ای	۴۰

۴۰	۳-۷. چالش «بیداری اسلامی»
۴۲	۳-۸. چالش عربستان در سوریه و یمن
۴۴	۴. بازخوانی بحران‌ها و حوادث مربوط به حج در عربستان
۴۶	۵. تجزیه و تحلیل: تأثیر بحران‌های عربستان سعودی بر فاجعه منا
۵۱	نتیجه‌گیری
۵۳	منابع
۵۷	تأثیر نظام سیاسی و ساخت قدرت در عربستان سعودی بر فاجعه منا <i>سیدمهدی علیزاده موسوی</i>
۵۸	مقدمه
۵۹	۱. نظام پادشاهی وراثتی و دولت رانتیر
۶۱	۱-۱. ماهیت طبقاتی
۶۶	۱-۲. پاسخگونی‌بودن
۶۷	۱-۳. استیلای رسانه‌ای
۷۰	۱-۴. دیپلماسی مبتنی بر تهدید و تطمیع
۷۴	۱-۵. حکومت موروثی و فاجعه منا
۷۶	۲. ساخت قدرت و حادثه منا
۷۹	نتیجه‌گیری
۸۱	منابع
۸۵	تأثیر بحران‌های منطقه‌ای عربستان بر فاجعه منا <i>حسین پوراحمدی - عارف بهرامی</i>
۸۶	مقدمه
۸۸	۱. چارچوب نظری
۸۸	۱-۱. نظریه سیستم‌های تابعه
۹۳	۱-۲. نظریه بحران‌های لوسین پای

فهرست مطالب ۷

- ۱-۲-۱. بحران هویت ۹۳
- ۱-۲-۲. بحران مشارکت ۹۵
- ۱-۲-۳. بحران توزیع؛ شکاف اقتصادی مرکز و پیرامون ۹۶
- ۱-۲-۴. بحران مشروعیت؛ جوانان و کشف انواع جدید نظام‌های اجتماعی ۹۷
- ۱-۲-۵. بحران نفوذ؛ طبقه متوسط جدید و حکومت عربستان ۹۸
۲. اصول سیاست خارجی و رفتارهای داخلی و منطقه‌ای عربستان سعودی ۹۹
- ۲-۱. اصول سیاست خارجی عربستان ۹۹
- ۲-۲. رفتارها و سیاست‌های منطقه‌ای عربستان ۱۰۲
- ۲-۲-۱. بحران سوریه ۱۰۲
- ۲-۲-۲. جنگ یمن ۱۰۶
- ۲-۲-۳. تروریست‌ها در داخل عربستان سعودی ۱۱۳
۳. بحران ناکارآمدی داخلی دولت عربستان سعودی و حوادث حج ۱۳۹۴ ..... ۱۱۴
- نتیجه‌گیری ۱۱۸
- منابع ۱۲۱
- مواجهه مطبوعات ایران و عربستان در بازنمایی منا: فاجعه یا حادثه؟ ۱۲۵
علی‌اصغر سلطانی - مهدی مقدسی نیا
- مقدمه ۱۲۶
۱. پیشینه حوادث مراسم حج ۱۲۸
۲. حوادث حج در سال ۱۳۹۴ ..... ۱۲۹
۳. چارچوب نظری و روش تحقیق ۱۳۰
۴. بازنمایی منا در مطبوعات عربستان ۱۳۱
- ۴-۱. ارائه روایت مطلوب / خنثا ۱۳۲
- ۴-۱-۱. نامگذاری ۱۳۲
- ۴-۱-۲. کاربرد گزاره‌های دینی «توفی و قدر» ۱۳۳

۱۳۵.....	۴-۱-۳. نظریه توطئه و انتساب فاجعه به حجاج ایرانی و سپاه پاسداران
۱۳۶.....	۴-۲. تلاش برای تکذیب روایت طرف مقابل
۱۳۷.....	۴-۲-۱. ایران ضد اسلام
۱۴۱.....	۴-۲-۲. ایران ضد عرب
۱۴۳.....	۴-۲-۳. ایران ضد عربستان
۱۴۴.....	۵. بازنمایی منا در مطبوعات ایران
۱۴۴.....	۵-۱. نامگذاری
۱۴۸.....	۵-۲. دیگر عربستانی در مطبوعات ایرانی
۱۴۹.....	۵-۲-۱. عربستان جنگ طلب
۱۵۰.....	۵-۲-۲. عربستان آمریکایی و اسرائیلی
۱۵۰.....	۵-۲-۳. عربستان در جستجوی ثروت نه خدمت
۱۵۰.....	۵-۲-۴. عربستان حامی تروریسم
۱۵۲.....	نتیجه گیری
۱۵۳.....	منابع
۱۵۹.....	دیپلماسی حج با تأکید بر رسیدگی به فاجعه منا مصطفی مصلح زاده
۱۵۹.....	مقدمه
۱۶۱.....	۱. رویکردهای ضد ایرانی عربستان
۱۶۴.....	۲. بررسی سیاستها درباره عربستان
۱۶۵.....	۳. تحلیل سیاستها
۱۶۷.....	۴. دیپلماسی حج با تأکید بر رسیدگی به فاجعه منا
۱۶۷.....	۵. مفروضات طرح
۱۶۹.....	۶. متن طرح
۱۷۷.....	نتیجه گیری

فهرست مطالب ۹

۱۸۰	پی‌نوشت‌ها
۱۸۳	بررسی مقایسه‌ای سیاست خارجی کشورهای اسلامی در فاجعه منا محمد ستوده - همت بدرآبادی
۱۸۴	مقدمه
۱۸۵	۱. منافع مشترک کشورهای اسلامی در فاجعه منا
۱۸۸	۲. مواضع کشورهای اسلامی نسبت به فاجعه منا
۱۸۸	۲-۱. از استمرار مدیریت حج تا اصلاح آن
۱۸۹	۲-۲. از اصلاح مدیریت حج تا نقد ملایم
۱۹۰	۲-۳. از نقد ملایم تا انتقاد شدید از مدیریت حج
۱۹۴	۳. وجوه تمایز و تشابه مواضع کشورهای اسلامی با ایران در فاجعه منا
۱۹۵	۴. راهبردهای ایران برای ایجاد تغییر در مدیریت حج و مواجهه با فاجعه منا
۱۹۵	۴-۱. راهبرد اصلاحی
۱۹۶	۴-۲. راهبرد مزیت‌یابی
۱۹۶	۴-۳. راهبرد فرایندپژوهی
۱۹۷	۴-۳-۱. تأکید بر فرایندهای برگزاری حج تا نتایج آن
۱۹۷	۴-۳-۲. بهره‌گیری از تجارب دیگر کشورها
۱۹۷	۴-۳-۳. راهبرد توازن‌بخشی
۱۹۸	۵. راهکارهای معطوف به راهبردها
۱۹۸	۵-۱. فعال‌سازی دیپلماسی رسمی
۱۹۹	۵-۲. بهره‌گیری از سازمان‌های مردم‌نهاد
۱۹۹	۵-۳. فراهم‌سازی گردهمایی دولت‌های اسلامی
۲۰۰	۵-۴. یادآوری حوادث گذشته
۲۰۰	نتیجه‌گیری
۲۰۲	منابع

جایگاه حج در روابط ایران و عربستان پس از انقلاب اسلامی ایران.....	۲۰۵
رضا عیسی‌نیا	
مقدمه.....	۲۰۶
۱. عربستان؛ مختصات فکری - سیاسی.....	۲۰۸
۲. حج در روابط ایران و عربستان قبل از انقلاب.....	۲۱۲
۳. حج در روابط ایران و عربستان بعد از انقلاب اسلامی.....	۲۱۴
۴. جایگاه حج در اندیشه امام خمینی و تأثیرات آن بر روابط ایران و عربستان.....	۲۱۸
۴-۱. ویژگی‌های حج از منظر امام خمینی.....	۲۲۰
۴-۱-۱. قیام مسلمانان برای مصالح مستضعفان جهان.....	۲۲۰
۴-۱-۲. بررسی مشکلات عمومی مسلمین.....	۲۲۱
۴-۱-۳. حج مطلوب از منظر امام خمینی.....	۲۲۲
۵. عربستان و تقابل با حج مطلوب.....	۲۲۵
نتیجه‌گیری.....	۲۲۷
منابع.....	۲۲۸
دورنمای رابطه جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی: سناریوهای محتمل.....	۲۳۳
داود غریبانی زندی	
مقدمه.....	۲۳۴
۱. منابع رفتار سیاست خارجی جمهوری اسلامی و عربستان سعودی.....	۲۳۶
ساختار سیاسی متفاوت ایران و عربستان.....	۲۳۷
ویژگی‌های اسلامی دو کشور.....	۲۳۹
درآمد حاصل از انرژی فسیلی.....	۲۴۱
نوع رابطه با ایالات متحده آمریکا.....	۲۴۳
۲. تاریخچه روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی.....	۲۴۶
۳. سناریوهای محتمل در روابط جمهوری اسلامی ایران و عربستان سعودی.....	۲۵۳

فهرست مطالب ۱۱

۱-۱. تلاش برای دولت‌سازی در منطقه.....	۲۵۴
۲-۲. حفظ سازه سیاسی کشورهای منطقه.....	۲۵۶
۳-۳. تداوم وضعیت کنونی و گذر به تجزیه کشورهای بحران خیز.....	۲۵۸
۴. کارت‌های شگفتی‌ساز.....	۲۵۹
نتیجه‌گیری.....	۲۶۲
منابع.....	۲۶۴

فصل دوم: تحلیل حقوقی فاجعه منا

ظرفیت‌های حقوقی در واکنش به فاجعه منا.....	۲۷۱
<i>امیرساعده وکیل</i>	
مقدمه.....	۲۷۱
۱. بازخوانی ماهیت فاجعه منا در آینه حقوق.....	۲۷۲
۱-۱. مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان در فاجعه منا.....	۲۷۳
۱-۲. بررسی فاجعه منا از منظر حقوق بشر.....	۲۷۴
۲. روش‌های مطالبه حقوق بازماندگان قربانیان فاجعه منا از منظر حقوق بین‌الملل.....	۲۷۵
۳. روش‌های مطالبه حقوق بازماندگان قربانیان فاجعه منا از منظر حقوق ایران.....	۲۷۹
۴. روش‌های مطالبه حقوق بازماندگان قربانیان فاجعه منا از منظر حقوق عربستان.....	۲۸۳
نتیجه‌گیری.....	۲۸۶
منابع.....	۲۸۹
پیگیری ابعاد موضوع فاجعه منا نزد سازوکارهای بین‌المللی حقوق بشر: کارساز یا غیرکارآمد.....	۲۹۱
<i>محمدحسن ضیائی فر</i>	
مقدمه.....	۲۹۲
۱. گسترده‌گی حقوق انسانی حجاج.....	۲۹۴
۱-۱. حقوق انسانی حجاج و تعهدات کشور متبوع آنها.....	۲۹۵

۲۹۷.....	۲-۱. حقوق انسانی حجاج و تعهدات دولت غیرمتمنوع
۲۹۸.....	۳-۱. حقوق انسانی حجاج و تعهدات دولت عربستان
۳۰۰.....	۲. منابع حقوقی بین‌المللی شناسایی حقوق انسانی مربوط به حجاج
۳۰۱.....	۱-۲. قواعد آمره و عام‌الشمول بین‌المللی
۳۰۱.....	۲-۲. منابع قراردادی و تفسیری مرتبط با آن
۳۰۲.....	۳-۲. قواعد عرفی بین‌المللی
۳۰۳.....	۴-۲. رویه قضایی بین‌المللی
۳۰۳.....	۵-۲. دیگر منابع حقوق بین‌الملل
۳۰۴.....	۳. حق‌های نقض شده در فاجعه منا
۳۱۱.....	۴. سازوکارهای بین‌المللی حقوق بشر برای بررسی ابعاد انسانی فاجعه منا
۳۱۲.....	۱-۴. سازوکارهای بین‌المللی دارای صلاحیت برای ارتقای حقوق بشر
۳۱۳.....	۲-۴. سازوکارهای منطقه‌ای دارای صلاحیت برای ارتقای حقوق بشر
۳۱۵.....	۳-۴. سازوکارهای بین‌المللی ویژه کشور معین برای ارتقای حقوق بشر
۳۱۶.....	۵. ظرفیت‌های حقوقی سازوکارهای بین‌المللی برای احقاق حق در قبال فاجعه منا
۳۱۶.....	۱-۵. ظرفیت‌های مبتنی بر صلاحیت تعریف شده
۳۱۷.....	۲-۵. ظرفیت‌های واقعی
۳۱۸.....	۶. ارزیابی عملکرد سازوکارهای بین‌المللی حقوق بشر در قبال فاجعه منا
۳۲۰.....	۷. راهکارهای اقدام نزد سازوکارهای بین‌المللی حقوق بشر در موضوع فاجعه منا
۳۲۲.....	۸. چشم‌اندازهای آتی روند پیگیری موضوع فاجعه منا نزد مجامع جهانی حقوق بشر
۳۲۳.....	نتیجه‌گیری
۳۲۵.....	منابع
۳۲۷.....	امکان‌سنجی حل و فصل اختلافات در فاجعه منا: راهکار حقوقی یا توافق دیپلماتیک <i>اعظم امینی - محمد عابدی</i>
۳۲۸.....	مقدمه

فهرست مطالب ۱۳

۳۲۹.....	۱. امکان مراجعه به دادگاه‌های داخلی هر دو کشور .....
۳۲۹.....	۱-۱. اصول حاکم بر صلاحیت .....
۳۳۰.....	۱-۱-۱. اصل صلاحیت سرزمینی .....
۳۳۱.....	۱-۱-۲. اصل تابعیت بزه‌دیده .....
۳۳۳.....	۱-۲. چالش‌های رجوع به دادگاه‌های داخلی ایران .....
۳۳۹.....	۱-۳. مراجعه به دادگاه‌های داخلی عربستان .....
۳۴۲.....	۲. امکان مراجعه به محاکم بین‌المللی .....
۳۴۲.....	۲-۱. مراجعه به دیوان بین‌المللی کیفری .....
۳۴۴.....	۲-۲. مراجعه به دیوان بین‌المللی دادگستری .....
۳۴۶.....	۳. انعقاد موافقت‌نامه مقطوع میان دو کشور .....
۳۴۷.....	۳-۱. شرایط موافقت‌نامه‌های مقطوع .....
۳۴۷.....	۳-۱-۱. واجد شرایط بودن خواهان .....
۳۴۷.....	۳-۱-۲. وجود سبب دعوا .....
۳۴۸.....	۳-۱-۳. وجود نظام جبران خسارت و قابلیت جبران ضرر .....
۳۵۱.....	نتیجه‌گیری .....
۳۵۲.....	منابع .....
۳۵۵.....	بررسی نقض حق حیات در فاجعه منا.....
	محسن عبدالهی
۳۵۵.....	مقدمه .....
۳۵۶.....	۱. تکالیف دولت‌ها برای تضمین حق حیات .....
۳۶۲.....	۲. گسترش تعهدات دولت‌ها در حمایت از حق حیات در پرتو رویه قضایی بین‌المللی .....
۳۷۱.....	نتیجه‌گیری .....
۳۷۲.....	منابع .....

- ۳۷۵..... ابعاد فاجعه منا از منظر موازین حقوق و روابط بین الملل
 علی خرم - محسن عبداللهی
- ۳۷۶..... نگاه انسانی یا مسئولیت انسانی
- ۳۷۶..... دیدگاه حقوقی
- ۳۸۰..... دیدگاه سیاسی
- ۳۸۱..... نگاه دیپلماتیک
- ۳۸۳..... مسئولیت کیفری
- ۳۸۴..... اول: اصل قابلیت انتساب
- ۳۸۵..... دوم: حقوق انسانی مسئولیت بین المللی و تعهدات دولت ما
- ۳۸۵..... الف) حق حیات
- ۳۹۰..... ب) حق بر بهداشت
- ۳۹۱..... ج) حق منع رفتار تبعیض آمیز
- ۳۹۳..... پیشنهادات
- ۳۹۶..... پرسش و پاسخ

نمایه ها

- ۴۰۳..... اعلام
- ۴۰۷..... اصطلاحات
- ۴۱۵..... سازمانها، نهادها، گروهها و قبایل
- ۴۱۹..... مکانها

سخنی با خواننده

پژوهش در حوزه اندیشه سیاسی از منظر دینی در راستای شناخت مبانی، سرشت و ساختار آن در سال‌های پس از پیروزی انقلاب اسلامی ضرورتی انکارناپذیر یافته است. ژرف‌نگری در مبانی دینی مشتمل بر عقل و آموزه‌های وحیانی و عرف جامعه اسلامی - ایرانی، شرطی اساسی در پویایی پژوهش‌ها برای دستیابی به الگوی مطلوب حکومت اسلامی در دوره جدید است؛ از این‌رو شناخت، بازخوانی، بازنگری و بومی‌سازی مسائل علم و اندیشه سیاسی، جایگاه ویژه‌ای در این پژوهش‌ها دارند.

بی‌تردید، قصد اولیه انقلاب اسلامی هدفمندی و ارتقای کیفیت زندگی مؤمنان براساس نص اسلامی بود. لازمه تحقق این هدف، تربیت اندیشمندان فراوان و انجام تحقیقات به‌روز، کارآمد و معتبر علمی بود که در این راستا با راهنمایی استادان و همکاری طلاب فارغ‌التحصیل علوم سیاسی، زمینه شکل‌گیری پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی در سال ۱۳۷۳ فراهم شد؛ تجربه نو و موفق این پژوهشگران در معرفی بخشی از میراث سیاسی عالمان شیعی و تألیف آثاری مستقل درباره مسائل نوپیدای سیاسی، زمینه را برای گسترش فعالیت‌های این مرکز و ارتقای آن به پژوهشکده‌ای مستقل مهیا کرد.

این پژوهشکده در راستای ایفای رسالت خود، تولیدات پژوهشی فراوانی را به جامعه علمی ارائه کرده است؛ از آن جمله می‌توان به تألیف، تصنیف و ترجمه ده‌ها کتاب در حوزه اندیشه سیاسی اسلام اشاره کرد. چشم‌انداز آینده این پژوهشکده تبدیل شدن به مرجعی علمی پیرامون اندیشه سیاسی - دینی است تا بتواند با گردآوری مهم‌ترین تلاش‌ها و اندیشه‌ها به بسیاری از علاقه‌مندان این حوزه، خدمات علمی مؤثری را ارائه کند.

اثر حاضر به کوشش آقایان مختار شیخ حسینی و همت بدرآبادی، محصول تلاش فکری جمعی از استادان و محققان است که با هدف بررسی ابعاد سیاسی - حقوقی فاجعه منا و به سفارش پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی و با همکاری کمیسیون حقوق بشر اسلامی برای بهره‌مندی سازمان‌ها و نهادهای سیاسی و فرهنگی، دانشجویان عزیز و طلاب محترم علوم دینی تهیه شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی و حوزوی، دیگر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند شوند.

اجرای این پژوهش و غنای علمی آن مدیون تلاش‌های ارزنده نویسندگان، اساتید، اعضای کمیته علمی همایش و ارزیابان آقایان عبدالوهاب فراتی، سیدکاظم سیدباقری، سید محمد علی حسینی‌زاده، عنایت‌الله یزدانی، شهروز ابراهیمی، محمد ستوده، نعمت‌الله کرم‌اللهی، غلامرضا بهروزی لک و مدیر امور پژوهشی جناب آقای محمود فلاح و همکاران دفتر پژوهش است که از زحمات و تلاش‌های آنان قدردانی می‌شود.

همچنین جا دارد از ریاست محترم دفتر تبلیغات اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر احمد واعظی، ریاست محترم پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر نجف لکزایی و دبیر کمیسیون حقوق بشر اسلامی جناب آقای دکتر محمدحسن ضیائی‌فر که مساعدت‌های مؤثر ایشان نقشی اساسی در به سرانجام رسیدن پژوهش حاضر داشت، تشکر گردد. در پایان از مدیر اداره نشر پژوهشگاه جناب آقای محمدباقر انصاری و همکاران ایشان به جهت آماده‌سازی و چاپ آن تشکر و قدردانی می‌شود.

این پژوهش‌سکده در راستای حیات و بالندگی خود از انتقادات و پیشنهادهای علمی استادان، صاحب‌نظران و پژوهشگران محترم استقبال می‌کند. امید است این فعالیت‌ها موجبات رشد و پویایی اندیشه سیاسی اسلام را فراهم سازد.

دکتر منصور میراحمدی

مدیر پژوهش‌سکده علوم و اندیشه سیاسی

و

دبیر همایش بررسی ابعاد سیاسی

و حقوقی فاجعه منا

مقدمه

فریضه عبادی سیاسی حج که همواره تجلی‌گاه اتحاد امت اسلامی است در سال‌های اخیر با چالش‌هایی رو به رو شده که ناشی از ناکارآمدی دولت عربستان در اداره امور حج محسوب می‌شود. فاجعه منا در سال ۱۳۹۴ که منجر به جان باختن بیش از هفت هزار نفر از حجاج بیت الله الحرام شد نمونه بارزی از این چالش به شمار می‌آید. در این فاجعه غم‌انگیز متأسفانه بیش از ۴۶۴ نفر از حجاج ایرانی به شهادت رسیدند. هرچند وقوع این فاجعه برای ملت‌های مسلمان ناگوار و دردناک بود اما دولت سعودی به جای عذرخواهی و تلاش برای همدردی با خانواده‌های قربانیان با مواجهه‌ای غیرمسئولانه به تشدید اندوه این فاجعه افزود.

با توجه به توصیه‌های مکرر مقام معظم رهبری مبنی بر ضرورت زنده نگه داشتن یاد شهدای فاجعه منا، لزوم تحلیل و پیگیری این فاجعه، مسئولیت‌های مختلفی را متوجه نهادهای سیاسی و حقوقی کشور کرد. از سویی تحلیل جامع این فاجعه مسئولیتی را متوجه اساتید، محققان و کارشناسانی می‌کرد که دغدغه انقلابی داشتند و با نگاهی راهبردی خواستار ارائه مطالبی کارشناسی در جهت تحلیل و پیگیری این فاجعه بودند. عطف به چنین ضرورتی پژوهشکده علوم و اندیشه سیاسی به پیشنهاد هیئت امنای پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی برگزار می‌شود. همایش ابعاد سیاسی -

حقوقی فاجعه منا را در دستور کار خود قرار داد و به تهیه مجموعه مقالاتی در این زمینه اقدام کرد.

مجموعه حاضر در دو فصل به بررسی ابعاد سیاسی و حقوقی فاجعه منا می‌پردازد. در بررسی ابعاد سیاسی این فاجعه، باید به عواملی از جمله تأثیر نظام سیاسی و ساخت قدرت در عربستان بر وقوع این فاجعه، بحران‌های داخلی عربستان مانند بحران هویت، مشارکت، توزیع، مشروعیت و... که زمینه ناکارآمدی این سیستم سیاسی را فراهم آورده، اشاره کرد. سپس تأثیر این بحران‌ها بر وقوع فاجعه منا مورد تحلیل قرار گرفته است. همچنین بحران‌های منطقه‌ای دولت عربستان از جمله دخالت سیاسی و نظامی این کشور در یمن، سوریه و دیگر کشورهای اسلامی، نیز مورد توجه نویسندگان قرار گرفته و با تحلیل بحران‌های مذکور تأثیر آنها بر عدم تمرکز عربستان بر مدیریت کارآمد حج بررسی شده است.

در بخش دیگری نویسندگان تلاش کرده‌اند با بررسی مواجهه رسانه‌های عربستان و ایران در بازنمایی این فاجعه، ابعاد رسانه‌ای آن را تبیین کرده و زوایای دیگری از این فاجعه را مورد بررسی قرار دهند. به رغم اینکه تعداد زیادی از کشورهای اسلامی سهم قابل توجهی در بین جانباختگان داشتند اما برخلاف انتظار موضع قاطعی از سوی آنان اتخاذ نشد. بدین ترتیب در مقاله‌ای به بررسی مقایسه‌ای سیاست خارجی کشورهای اسلامی در این فاجعه پرداخته می‌شود و اختلاف مواضع کشورهای اسلامی بر اساس متغیرهای سیاسی در عرصه منطقه‌ای و بین‌المللی مورد توجه قرار گرفته است.

ناظر به راهکارهای سیاسی پیگیری فاجعه منا می‌توان گفت که دیپلماسی به مثابه یک راهکار برای پیگیری مورد توجه نویسندگان قرار گرفته و در این زمینه طرح جامعی ناظر به چگونگی نهادینه کردن بزرگداشت این فاجعه و

ظرفیت پیگیری آن از منظر دیپلماتیک مورد توجه قرار گرفته است و با توجه به اینکه مسئله حج تابعی از بسیاری از متغیرها و رقابت‌های میان ایران و عربستان است در یک مقاله به جایگاه حج در روابط ایران و عربستان پرداخته شده و در مقاله دیگر به سناریوهای محتمل در دورنمای رابطه میان این دو کشور نیز اشاره شده است.

در فصل دوم به تحلیل ابعاد حقوقی این فاجعه پرداخته شده است و نویسندگان مقالات سعی کرده‌اند از منظرهای مختلف ناظر به پیگیری عملیاتی این فاجعه راهکارهایی ارائه کنند که در یک سطح با بررسی حقوق داخلی عربستان به چگونگی این پیگیری پرداخته شده است و در سطح دیگر از منظر حقوق داخلی ایران نیز این موضوع مورد توجه نویسندگان بوده است. در سطح بین‌المللی نیز توجه به سازوکارهای حقوقی بین‌المللی و مراجعه به نهادهای حقوقی بین‌المللی و امکان به نتیجه رسیدن این موضوع مورد تحلیل قرار گرفته است هر چند در مقالات به بررسی این موضوع از منظر حقوق بشر، مسئولیت بین‌المللی دولت عربستان، حق حیات و ... نیز پرداخته شده است.

به نظر می‌رسد بیشتر نویسندگان پیگیری دیپلماتیک را در این زمینه راهکار عملی تری برای پیگیری این فاجعه و تلاش برای جلوگیری از تکرار آن می‌دانند و از این راه احقاق حقوق بازماندگان فاجعه را مناسب‌تر قلمداد می‌کنند. اما با توجه به روابط سیاسی کنونی جمهوری اسلامی و دولت عربستان و وجود مجموعه‌ای از اختلافات فکری و سیاسی بین دو کشور، رسیدن به راه حلی سیاسی در کوتاه مدت دست نیافتنی است.

مجموعه مقالات حاضر با هدف تولید محتوا در زمینه بررسی ابعاد مختلف فاجعه مناسعی کرده است تا بخشی از خلأ محتوایی در این زمینه را پوشش داده و زمینه

پژوهش و تحقیقات علمی در این موضوع را فراهم آورد و علاوه بر بزرگداشت یاد و خاطره شهدای فاجعه منا، توصیه‌هایی به سازمان‌ها و نهادهای مسئول در پیگیری این فاجعه ارائه دهد تا بتوان بر اساس تحلیل‌های موجود به راهکارهای عینی‌تری برای پیگیری فاجعه منا و جلوگیری از تکرار آن رسید.

فصل اول

تحليل سياسى فاجعه منا